

- 8 Зора, № 5611 от 10 март 1938; Утро, № 8572 от 10 март 1938.
- 9 Зора, № 5610 от 9 март 1938; Заря, № 4957 от 10 март 1938.
- 10 Утро, № 8572 от 10 март 1938.
- 11 Медведев, Р. Цит. съч., 340-344; Волжогонов, Д. Цит. съч., 226-230; Гевренова, Л. Цит. съч., с. 91.
- 12 Заря, № 4958 от 11 март 1938.
- 13 Панайотов, Ф. И мъртвите ще проговорят. С., 1990, 323-324.
- 14 Слово, № 4700 от 5 март 1938.
- 15 Зора, № 5607 от 6 март 1938.
- 16 Днес, № 629 от 7 март 1938.
- 17 Трибуна, № 94 от 9 март 1938.
- 18 Зора, № 5609 от 8 март 1938.
- 19 Дъга, № 233 от 4 март 1938.
- 20 Трибуна, № 94 от 9 март 1938.

БЕЛЕЖКИ ЗА КУЛТУРНО-ПРОСВЕТНОТО ДЕЛО НА БЪЛГАРИТЕ
В ЗАПОРЖКА ОБЛАСТ /УКРАИНА/

Владимир Калоянов

През периода XVIII-XIX в. в Таврия /Запорожка област/, тогава към Русия, възникват 47 български села. Въпреки големите трудности най-вече от икономически характер колонистите не жалят средства за създаване на свое българско учебно дело. Техните усилия обаче се натъкват на засилващи се натиски за русифициране. Типичен е примерът с училището в с. Преслав, Бердянски уезд /околия/.

През 1873 г. в с. Преслав е открито земско еднокласно начално училище, което две години по-късно е преустроено в мъжко и девическо, а през 90-те години има още едно еднокласно начално училище.

През 1867 г. в с. Преслав възниква инициатива за откриване по подобие на Болградската гимназия на централно училище. Селяните от Преславска, Романовска и Цареводаровска волости /общини/ събират 45000 рубли и построяват училищна сграда. Гимназията е открита през 1874 г., но през 1875 г. руското правителство я преобразува в учителска семинария /педагогическо училище/ за преподаватели по руски език в селските училища, като отпуска и десет стипендии. Многократните борби да се изучава български език остават неудовлетворени, поради което у българското население се формира отрицателно отношение към семинарията.

През 1907 г. голяма помощ на семинарията оказва Николай Державин. С негово съдействие е създадена голяма библиотека. Той активно участва и в подготовката на сборник с български народни песни, над който много години преди това е работил местният учител-краевед Атанас Върбански. През 1910 г. в Таврия за пръв път излиза книгата на Ат. Върбански "Песните на бердянските българи", отпечатана в Нюгайската печатница. Това е първата книга на български език, публикувана в тези земи след преселването на българите колонисти. Много от местните българи виждат за пръв път книга на майчиния си език. Успехът на "Песните" е извънредно голям.

През 1911 г. със съдействието на Ат. Върбански Н. Державин успява да запише на фонограф 90 мелодии на български народни песни от жителите на Преслав и околните села.

През 1912 г. в Преслав се чества 50-годишнината от преселване-

то на българите. Решава се да се подготви и представи българска пие-са. Изборът пада на "Руска" - пиеса от Иван Вазов. Искане за специално разрешение от властите, но представянето ѝ е забранено поради това, че е българска. Бердянското околийско началство не разрешава дори и дума да се каже за пиесата. От Симферопол отговорът също е отрицате-вен. Тогава селската интелигенция решава да изпрати делегация в сто-лицата Санкт-Петербург, за да получи необходимото разрешение.

Това е един от многото примери за политиката на руския цари-зъм, насочена към пълното унищожаване на националната култура и аси-милиране на българите в Русия.

Редица факти свидетелстват за това, че властите, училището и църквата разпалват и национална омраза към българите. Още преди ре-волюцията от 1917 г. има много случаи на избиване на българи в град Ногайск. Известно е и преследването срещу българите организирано от полицията в град Бердянск през 1916 г.

Още в първите дни след победата на Октомврийската революция Съветът на народните комисари утвърждава декрет, с който се провъз-гласява свободното развитие и равнопоставяне на всички народи, нацио-нални малцинства и етнически групи, населяващи територията на Русия¹.

Съветска Украйна се отличава от другите републики по това, че на нейна територия живеят компактни маси от българи, немци, гърци, унгарци, поляци, сърби, татари, евреи и др. Необходимостта от ко-ренини преобразувания в живота на националните малцинства налага всестранното изучаване на техните културни традиции и бит.

За българското население в Украйна се създават отделни на-ционални райони - Коларовски и Ботевски в Мелитополска губерния, Благоевски в Одеска губерния и Олшански в Първомайска губерния. В тези райони административните органи са български и в училищата се преподава на български език. С постановление от 3 юни 1925 г. на Всеукраинския Централен изпълнителен комитет и Съвета на народните комисари на УССР се ликвидира Бердянски окръг и се прави ново адми-нистративно-териториално деление на Екатеринославската губерния. От територията на разформирвания Бердянски окръг се създава нов Рома-новски район с център в село Романовка /Коларовка/ с преобладаващо българско население от частите на Ногайски, Андреевски и Цареводаров-ски район на същия окръг, включващ селата: Романовка, Преслав, Дианов-ка, Зеленевка, Юривка, Вячеславка, Мариновка, Бановка, Пелговка, Го-невка, Радоловка, Проляни, Андровка, Полоузовка, Луначарское, Ановка, Първониколаевка, Петровка, Манойловка, Штутгарт, Нейгофунтал, както и Кримските поселения².

След революцията в българските села липсват книги на българ-ски език. С организирането през 1924 г. в Москва на Централното из-дателство Държаинмениздат на народите на СССР започват да се подпо-магат и националните български райони с литература на роден език. Главната задача на този орган е да задоволи националните училища с учебници, да подпомогне развитието и обучението по националните ли-тератури с квалифицирани кадри.

С пристигането в СССР на българските политемигранти през пе-риода 1923-1925 г. се създават по-добри възможности за издаване на книги на български език за българските малцинства и за задоволяване на нуждите от преподавателски кадри.

Димитър Димитров от с. Диановка е един от пионерите на книго-издаването на български език в Украйна. През 1924 г. излизат него-вите първи книги за деца "Другарче" /гр. Бердянск/ и "Сметанка"³. Същата година той редактира "Буквар" на М. Господинов и М. Николов, преработен и нагоден за българските училища в УССР, издаден в Одеса от Държавното издателство на Украйна. Преди това Д. Димитров завър-шва Харковския университет и аспирантура. Академик Н. Державин цени високо Д. Димитров и го смята за един от своите най-талантливи уче-ници. Под ръководството на Н. Державин в Института по славянознание през 1922 г. е създадена група от млади учени българи, които се занимават с историята на преселването на българите в Южна Украйна, с техния фолклор, етнография и др. Като научен сътрудник в Научноиз-следователския институт за словесна култура при Академията на нау-ките на СССР и МАССР, Д. Димитров пише редица трудове, сред които книгите "Из Бесарабия в Таврия" /принос към историята на българите в СССР/, издадена през 1930 г. в Ленинград, и "Българското преселение в Украйна и Крим", публикувана през 1931 г. Той си поставя за задача да популяризира историята на българите-колонисти от Украйна и да за-познае съветското общество с нея. Организира също студентски експе-диции в българските колонии в Таврия за събиране на народни песни и други произведения на народното творчество. През 1938 г., вече про-фесор, като много хиляди други българи Д. Димитров е репресиран.

На български език са публикувани произведения на К. Маркс, В. Ленин, П. Лафарг, В. Коларов и др. През периода 1926-1928 г. са издадени учебниците: "Задачник" /Димитров, Д./, "Нагледна сметанка", "Илюстриран сборник от аритметически задачи и упражнения за българските трудови училища на Украйна и Крим" /Мишев, С. и Гордев, М./, "Практическа геометрия за четвърта група" /Петев, Хр. и Мандов, Ан./, "Ес-тествознание за четвърта група" /Петров, П./, "Детска сметанка" /Го-

лубенко, М./ и др.

С изследване на българския език през 20-30-те години се занимават Н. С. Державин, Д. П. Дринов, Л. А. Булаховски, Д. Д. Димитров, С. А. Берншейн.

От 1917 до 1944 г. на български език в СССР са издадени около хиляда тома книги и брошури. За периода от 1924 до 1937 г. са издадени и 271 учебника на български език с общ тираж над 635 000 екземпляра⁴. Учебниците по български език и литература са оригинални, съставени са по материали от местния живот и отговарят на нуждите на училищното дело от онова време.

През 1923 г. започва откриването на български училища в Украйна. През следващите години развитието на народното образование в българските национални райони приема по-голям размах.

Във връзка с решаването на задачите по културното развитие на българските райони в Украйна голяма роля изиграва създаденият през 1924 г. български педагогически техникум в с. Преслав, Мелитополски окръг. Доколкото през този период в СССР няма подготвени български педагогически кадри, Централното българско бюро при ЦК на ВКП /б/ и българската секция на Наркомпроса на УССР използват политемигрантите Марк Генчев, Стефан Бунтовников, Невена Генчева, Никола Грънчаров, Васил Димитров, Спас Спасов, Иван Димов и др.

Първият директор на Преславския български педагогически техникум е Д. Димитров. Преподаватели в техникума са високообразовани интелектуалци. Например директор на техникума /1935 г./ е Андрей Нейковски, завършил Петербургския университет – даровит музикант, преподавател по пеене, рисуване и музика. Николай Добружски е завършил Одеската консерватория. Завеждаща учебната част е Невена Генчева, политемигрантка от България. Високообразована, интелигентна, обаятелна жена, отличен педагог, тя насажда у студентите любов към българския език, култура и обичай, като привлича също и децата от другите български села на Ботевски район. Като журналистка тя лично познава Л. Стоянов, Кр. Колявков, Хр. Смирненски и др. През 1937 г. Н. Генчева /Белкова/ е арестувана в Преслав и до ден днешен за нейната съдба никога не се знае.

Райна Кандева пристига от България в Съветския съюз през 1928 г. Години наред работи в областта на народното образование в Одеса. По препоръка на Централното българско бюро при ЦК на УКП/б/ и българската секция на Наркомпрос на УССР Мелитополският окръжен комитет на партията предлага на Ботевския райком на партията да обсъди въпроса за назначаването на Р. Кандева за директор на Преслав-

ския педагогически техникум. На 8 март 1929 г. Ботевският районен партиен комитет предлага Р. Кандева да бъде назначена за директор на техникума⁵. Под нейно ръководство през 1929 г. се провеждат триседмични курсове за преподаватели в българските училища в УССР. Преди началото им е организирана еднодневна учителска конференция.

На 23 август 1930 г. излиза постановление за начално образование в Украйна. В него се посочва, "че успоредно с огромяването на възрастните и младежите трябва да се организира и обхващането в училищата на всички деца от 8 до 15 години". За решаването на този въпрос е необходимо да се организират извънредни курсове за подготовка на учители.

Районната учителска конференция се провежда на 27 август 1930 г. в с. Ботево, Ботевски район, Мелитополски окръг. Тя с удовлетворение посреща постановлението и го характеризира като гигантска крачка в културното развитие на СССР и още повече – на националните малцинства. На слушателите в курса и на учителите са прочетени редица доклади. Обсъжда се въпросът за лабораторния метод на обучение по различните дисциплини⁶.

Научно-методическият сектор при Наркомпроса на Украйна възлага на Р. Кандева да състави заедно с проф. Д. Дринов "Програма по роден език и литература за българските училища". През месец ноември 1930 г. комисията за изработването на програмата е свикана. Д. Дринов докладва своя проект, който се приема. Наркомпросът на Украйна в заседанието си от 30 ноември 1930 г. задължава всички издания на български език и учебници да се придържат към него⁷. Освен това по искане на Централното българско бюро при ЦК на УКП /б/ Наркомпросът на Украйна сформира научна комисия, която да изработи единен български правопис за живеещите в Украйна българи.

Учебната 1932-1933 г. се оказва преломна. С постановление от 12 февруари 1933 г. на ЦК на ВКП/б/ се слага край на лутането при търсенето на "революционни методи" на обучение и се изисква създаването на стабилни учебници, единни за цялата страна, със системно излагане на знанията по дадена дисциплина. Веднага след публикуването на постановлението през март се свиква съвещание от Наркомпроса на Украйна, на което се възслужа доклад по въпроса за учебниците. Изтъква се, че националните малцинства трябва да създадат стабилни учебници по роден език: буквари, граматики, читанки, христоматии по литература за началните училища⁸.

В Украйна се издават няколко вестника на български език. Като орган на Централното българско бюро при ЦК на УКП /б/ през 1924 г. в

Харков започва издаването на в. "Сърп и чук" с редактор Серафим Мицев. През 1926 г. вестникът се нарича "Съветско село", а от 1930 г. - "Колективност". В списването му участват Димитър Димитров, Тодорка Шаховцова, Петър Божилов, Георги Проиков, Йордан Стоянов, Невена Генчева, Петър Аджаров, Марко Марчевски, Крум Коляков и др. В различни български села са издавани седем вестника. В село Благосево, Одеско, излиза вестниче, редактирано от Грънчаров, а в Олшанка - два вестника, единият под редакцията на Купенов. В Таврия районният вестник "Колективное поле" просъществува десет години. Първият редактор е Петрушкин, емигрант от България. По-късно вестникът е редактиран само от местни журналисти - Михаил Купарски, Само Мунтянов, Коста Рулевски, Мило Хаджийски, Грило Кочев, Никола Шимов, Александър Власов и др. Сътрудничат възпитаниците на Преславския педагогически техникум Димитър Марков, Никола Фуклев, Г. Журжер, Петър Чудра, Иван Мавроди, Александър Кетков, /последният е директор на издателството Държацмениздат в Киев от януари до юни 1941 г./.

През първата половина на 30-те години условията за развитие на образованието са по-благоприятни и най-добрите студенти от Преславския български педагогически техникум се изпращат да продължат образованието си в Одеския учителски институт, по-специално в неговия български сектор, ръководен от професор Т. Малчев. Първият двугодишен випуск на Одеския български сектор при Педагогическия институт е от 1937 г. След завършването му младите специалисти се отправят към българските села. Този сектор съществува до 1938 г. Тогава започва разгромът на българските национални райони, вестници и списания. Започват арести и унищожаване на българската интелигенция и политемиграция. Н. Фуклев, Ст. Цветков, Д. Богдан, Гр. Балабанов, С. Мицев, О. Даскалов, Д. Славов, П. Аджаров, Н. Генчева, Найденов, д-р И. Казаков, Кр. Раковски и др. стават жертви на тези репресии. Хиляди българи от Таврия са арестувани и заточени в Сибир и Магадан. Двайсет хиляди българи са изселени от Крим.

Архивните материали свидетелстват, че създаването и напредъкът на българските училища става през периода 1923-1937 г. Проведените след това сталински акции за потискане на националното самосъзнание водят до пълно ликвидиране на българските учебни заведения. Това положение продължава и по времето на т. нар. застои - всичко се насочва към сливане и уеднаквяване на психиката на отделните народи в психика на единен съветски народ. През този продължителен период истината за развитието на народното образование на българите в СССР

се изопачава. Така Людмила Маркова пише, че в "края на 30-те години училищата с преподаване на български език, след изпълняване на своята социална и културна мисия през първия етап от строителството на социализма, спират да съществуват. Самите българи в СССР считат за нецелесъобразно /?!/ обучението на български език от гледна точка на получаване на висше образование, предвид твърде по-големия диапазон на прилагане на руски език и езиките на републиките в обществен и производствен живот, в областта на културата"⁹. Неправилните и тенденциозни теоретически концепции и партийни постановки изиграват своята пакостна роля. Насажданата с години изопачена информация, разпространявана с всички методи и средства, и загубата на родния език води до заличаване на националната идентичност и изчезване на националния дух.

И днес, когато в Украйна и Молдова дойде време за развитие на демокрацията и реализация на човешките права, за дълбоко съжаление, не всички си представят какво значи истинска демокрация и права на човека. Не всички народи, населяващи тези републики, могат свободно да развиват своя роден език. При утвърждаването на нов държавен език в тези страни малките по численост народи нямат възможност да осъществят своето най-голямо право от правата на човека - да учат децата си на роден език, чрез който да се реализират възможностите на всяка личност.

Днес в Украйна и Молдова живеят стотици хиляди българи. За съжаление няма точни статистически сведения за техния брой, но дори и в гъсто населените с българи райони няма български начални училища, а да се говори за средни училища и техникуми, е нереално. За оправдане на това положение се използва мотивът, че има Република България, в която желаниите могат да отидат и изучават български език.

Преди шест години българските деца в Молдова започнаха да изучават родния си език факултативно, а в Украйна това стана преди две години /от 1989 г./.

Както сочат историческите източници, българите не по своя воля са се заселили в Северното Черноморие в земи, които всъщност се оказват територия на прабългарите. Този факт е запечатан дълбоко в народната памет. И ако това е една нишка от спиралата на историческото развитие, когато се пледира за каузата на българите в тези земи, не може да става въпрос за някаква благотворителност, а за законни права и свободи.

Б Е Л Е Ж К И

- 1 Декларация прав народов России. 2 /15/ ноября 1917 г. - В: Декреты Советской власти, Т. I, М., 1975, ф. 39-41.
- 2 Сборник законов и распоряжений Рабоче-крестьянского Правительства Украины, Харьков, 3 июня 1925 г.
- 3 Димитров, Д. Сметанка. За българските училища в Украйна. Част първа. Съставен според Бернашевски и Звягинцев, Одеса, 1924.
- 4 Библиографски указател. Книгоиздаване на български език в СССР /1917-1944/ С., 1983.
- 5 Государственный архив Запорожской области /ГАЗО/, ФР-3666, оп. I, е.х. 434, л. 191; Партархив Запорожского обкома УКП, ф. 369, оп. I, е.х. 5, с. 28.
- 6 ГАЗО, ФР-3666, оп. I, е.х. 422.
- 7 Колективист, бр. 7 от яну. 1931 г.; Р. Кандева е авторка на няколко читанки и христоматии, издадени в Таврия. Известна е също като авторка на детски разкази и повести. Под нейна редакция излиза в. "Бъди готов". В своите "Пътни бележки" тя посочва, че Преслав е ковачница на педагогически кадри за българските райони в Украинска ССР и Крим. Кандева, Р. Пътни бележки, Колективист от 16 юли 1934 г.; Кандева-Гирганова, Д., Кандева-Шискова, В. Учителката Райна /Кандева/. С., 1987.
- 8 Центральной государственной архив Октябрьской революции /ЦГАОР/, Киев, ф. 166, оп. II, од. 36. 44, с. 8 - организационно инструкторски отдел. Протоколи на научно-методическия сектор на Паркомпроса на УССР от 25 март 1933.
- 9 Маркова, Л. в статията си в книгата "Рассы и народы", Наука, Москва, 1984. Тя се позовава на книгата "Современные этнические процессы в СССР", М., 1977 г., 336-338.

НЕПУБЛИКУВАНИ ДОКУМЕНТИ ЗА СЪЕДИНИТЕЛНОТО ДВИЖЕНИЕ
В ДОБРУДЖА ПРЕЗ 1885 г.

Велко Лечев

Съединението на Княжество България и Източна Румелия на 6/19 септември 1885 г. е акт с огромно значение за решаването на българския национален въпрос. В него взема участие целият български народ. Поради откъсването на Северна Добруджа през 1878 г. от България в тази и в южната ѝ част съединителната идея съвсем естествено печели много привърженици.

Представените четиринадесет документа от Централния военен архив /ЦВА/ и от Държавния архив /ДА/ в Добрич не са публикувани досега.¹ Едни от тях /№№ 2, 8, 11, 12/ отразяват спонтанния израз на патриотичен възторг, обхващан добруджанци непосредствено след провъзгласяване на Съединението. Други /№№ 1, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10/ са свързани със сформиранието на доброволчески чети. Интересна информация съдържат документи № 13 и № 14, от които се вижда, че нашите сънародници от Северна Добруджа, участвали в защита на Съединението, отстояват активно българската национална кауза и след подписването на Ньойския мирен договор.

Документите са подредени хронологично. Правилният е осъвременен, като са запазени стилните особености на текста. Дописаните думи са поставени в квадратни скоби.

1. ТЕЛЕГРАМА НА ВАРНЕНСКИЯ ОКРЪЖЕН УПРАВИТЕЛ ТОДОР ДАГОРОВ ДО МИНИСТЪР-ПРЕДСЕДАТЕЛЯ НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ ПЕТКО КАРАВЕЛОВ ОТНОСНО СФОРМИРАНЕТО НА ДОБРИЧКАТА ДОБРОВОЛЧЕСКА ЧЕТА
Варна, 9 септември 1885 г.

Съставихме чета на брой 142-ма доброволци за подпомагане на общото дело в нужда. Дотогаз обучение. Молим отпуснете пушки.

/Тодор/ Дагоров

ЦВА, ф. 22, оп. 3, а.е. 41, л. 172. Оригинал. Ръкопис.

2. ТЕЛЕГРАМА НА ВОЕННИЙ НАЧАЛНИК НА ВАРНЕНСКИ ОКРЪГ КАПИТАН ГУЛЕНКО ДО ВОЕННИЙ МИНИСТЪР НА КНЯЖЕСТВО БЪЛГАРИЯ КАПИТАН КОНСТАНТИН НИКИФОРОВ ОТНОСНО ОСТРАТА ПУЖДА ОТ ВЪОРЪЖАВАНЕ НА МЕСТНОТО НАСЕЛЕНИЕ
Варна, 9 септември 1885 г.